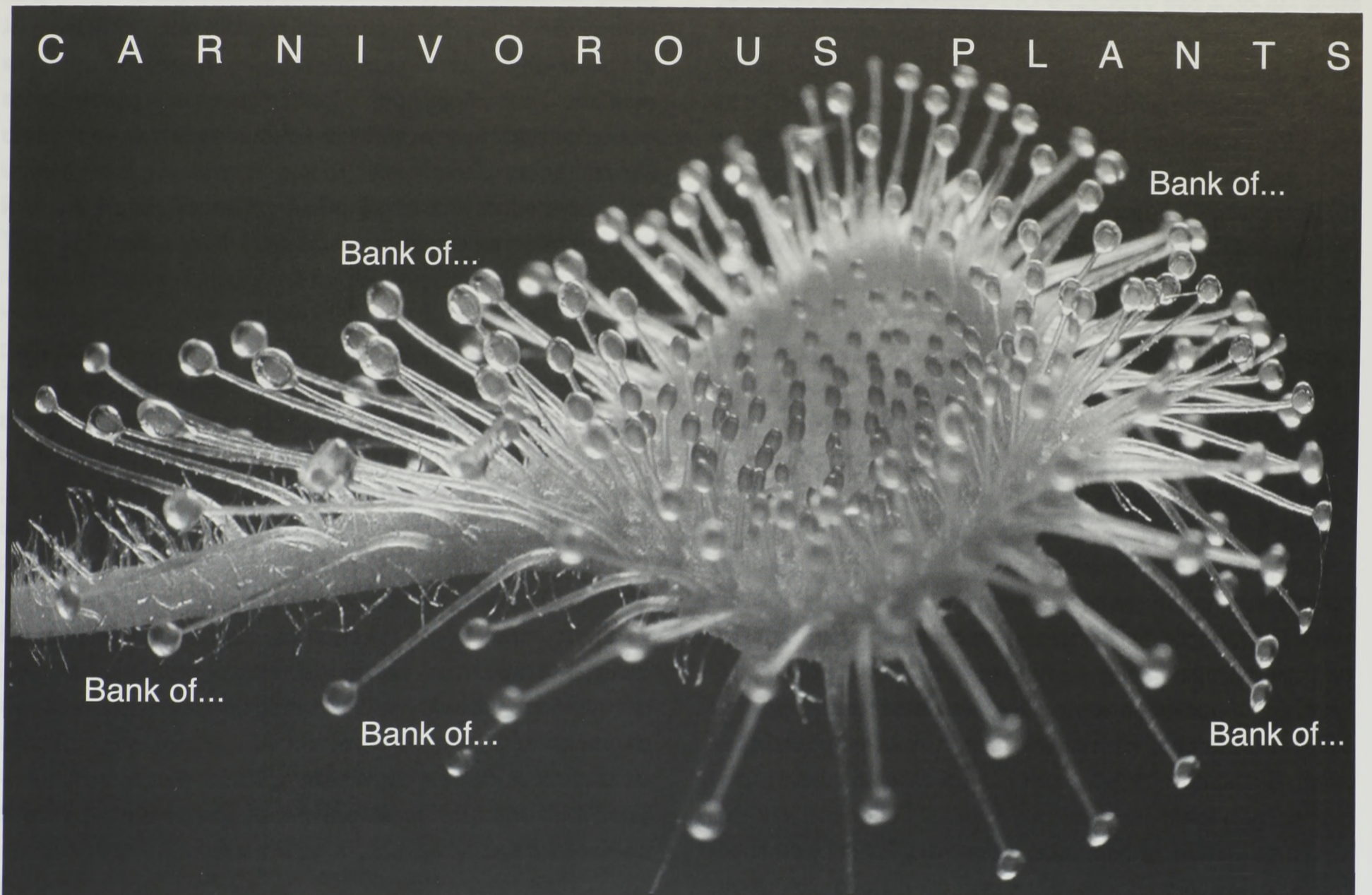

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ 2013: ΜΕΤΑΞΥ ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΗΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

Ι. Εισαγωγή

Τα παρακάτω γράφονται σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή: η συγκυρία τα επηρεάζει. Πριν από χρόνια, η διαπίστωση αυτή δεν θα είχε τόσο νόημα. Στις μέρες μας, συνιστά πλέον απαραίτητη υπενθύμιση: υπογραμμίζει τη ρευστότητα της κατάστασης, την κινηματογραφική ταχύτητα των εξελίξεων, τη δυσκολία παρακολούθησής τους από την «ευρωλογική» ακαδημαϊκή κοινότητα, που κατά παράδοση τρέφεται από το Ευρωπαϊκό γίγνεσθαι. Το επίμονο όσο και εύλογο αίτημα της πρόβλεψης του μέλλοντος, στις συνθήκες αυτές, δύσκολα ικανοποιείται. Η εκ των υστέρων ερμηνεία είναι ευκολότερη.

Τα τελευταία χρόνια, η έκφραση «οικοδομούμε» την ενωμένη Ευρώπη (με τις ακούσιες συνδηλώσεις περί οικοδόμησης του σοσιαλισμού) τείνει να αντικατασταθεί με την ταπεινότερη «περισώζουμε». Μήπως, πράγματι, βρισκόμαστε ενώπιον κάποιας ιστορικής αναδίπλωσης; Και κατά πόσο μια ενδεχόμενη υποχώρηση του εγχειρήματος της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ) μπορεί να μην γίνει ατάκτως, έτσι που να παραμείνουν άθικτα τα πρότερα μορφώματα, όπως η τελωνειακή ένωση και η εσωτερική αγορά; Ή μήπως, αντιθέτως, τυχόν διάλυση της ευ-

Ο Βασίλης Πεσμαζόγλου διδάσκει πολιτική οικονομία στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (Petz@econ.soc.uoc.gr).

ρωζώνης κινδυνεύει να τα συμπαρασύρει, με τα φαντάσματα του ζοφερού παρελθόντος πολέμων να πλανώνται, όπως υπαινίχτηκε πρόσφατα ο μέχρι πρότινος πρόεδρος του Eurogroup Ζαν Κλοντ Γιούνκερ;¹

2. Ρευστότητες

Η λέξη ρευστότητα έχει εισβάλει δυναμικά στο καθημερινό πολιτικό λεξιλόγιο, με άξονα πρωτίστως τις εσωτερικές εξελίξεις στα κράτη μέλη της ΕΕ/ΟΝΕ. Οι εκλογές στην Ελλάδα το 2012 και στην Ιταλία στις αρχές του 2013 το πιστοποιούν. Για τις τελευταίες, έγκυροι αναλυτές θεωρούν πως αποτέλεσαν ήττα του Μόντι, της Μέρκελ, της «ευρωπαϊκής» μεθόδου αντιμετώπισης της κρίσης χρέους.² Υπογραμμίζεται πανταχόθεν η σημασία των εθνικών αυτών διαδικασιών για το μέλλον της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Για πρώτη φορά σε τέτοια ένταση και έκταση, από την ίδρυση της ΕΟΚ το 1957, εμφανίζεται τόσο ανάγλυφα η πολιτική αλληλεξάρτηση. Η οικονομική ενοποίηση της Ευρώπης συντελέστηκε σταδιακά και σχετικά ομαλά σε δύο αρκετά διακριτές φάσεις: Α. Με τις εμπορικές συναλλαγές να αυξάνονται ως συνέπεια της τελωνειακής ένωσης και, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, της ενιαίας εσωτερικής αγοράς. Β. Με την πύκνωση των χρηματοοικονομικών ροών, ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης, απορύθμισης και διόγκωσης αυτού του τομέα, τάση που ενισχύθηκε ενδοευρωπαϊκά με τη θέσπιση κοινού νομίσματος. Η βαρύτητα των πολιτικών εξελίξεων στο εσωτερικό των κρατών μελών, αυτές τις μεταπολεμικές δεκαετίες, ήταν σχετικά περιορισμένη: οι κυβερνητικές εναλλαγές σε μικρές ή μεγάλες χώρες σήμαιναν απλώς μια μετατόπιση προς τα δεξιά ή αριστερά, κάποια στενότερη ή κάπως δυσχερέστερη διακυβερνητική συνεργασία και άλλες τέτοιες μικροδιαφοροποιήσεις.

Τα τελευταία χρόνια, αυτό τείνει να αλλάξει δραματικά. Ο λόγος δεν είναι βέβαια άλλος από την οικονομική κρίση, συγκεκριμένα δε από τις εξής πτυχές της: Α. Τις ραγδαίες κοινωνικές ανακατατάξεις και τη συνακόλουθη ταχύτατη κατάρρευση πολιτικών συστημάτων σε τμήμα (μέχρι τώρα) του Ευρωπαϊκού Νότου. Β. Την ακραία ασυμμετρία των διαταραχών μεταξύ Βορρά και Νότου (των «ασυμμετρικών σοκ» για τα οποία μιλάει η οικονομική θεωρία)³ και την έντονη διαφοροποίηση των αντιδράσεων σε εθνικό επίπεδο. Όλα αυτά, με φόντο μια Δαμόκλεια σπάθη: τις τεράστιες, αλλά εν πολλοίς άγνωστες και απλώς *εικαζόμενες*, επιπτώσεις μιας εθνικής άτακτης χρεοκοπίας (με έξοδο από την ΟΝΕ) για το σύνολο της Ευρωζώνης.

Ο συνδυασμός των παραπάνω παραγόντων ξαναφέρνει την *εθνική πολιτική σκηνή* ως κέντρο των εξελίξεων: αποκορύφωμα, οι εξελίξεις στην Ιταλία αλλά και η περίφημη «αναμονή» των Γερμανικών εκλογών του Σεπτεμβρίου 2013, που ορίζουν ένα «πριν» και ένα «μετά» στους «Ευρωχρόνους». Σημειωτέον ότι, ΚΑΙ στη Γερμανία, εμφανίζονται όλο

και πιο ηχηρές και ισχυρές οι φωνές που πρεσβεύουν την έξοδο από το ευρώ: αντίστοιχο αλλά και αντίστροφο φαινόμενο ευρωσκεπτικισμού-εθνικής αναδίπλωσης, στη βόρεια εκδοχή της, που ενδέχεται να επηρεάσει την πολιτική σκηνή το 2013 και το προ/μετεκλογικό πολιτικό τοπίο.⁴

Η εκτόξευση αυτού του ενδιαφέροντος στην τοπική πολιτική σκηνή προκύπτει ως αποτέλεσμα της προϊούσας οικονομικής αλληλεξάρτησης στο εσωτερικό της ΟΝΕ και των συνακόλουθων «συστημικών κινδύνων». Συγχρόνως, όμως, αντανakλά την ουσιαστική ανυπαρξία ενός «ευρωπαϊκού δήμου»⁵ και ενός αντίστοιχου υπερεθνικού κέντρου λήψης αποφάσεων. Εν ολίγοις, η ρευστότητα εκφράζεται κατά κύριο λόγο *εθνικά*: τόσο λόγω της προαναφερθείσας ασυμμετρίας των οικονομικών διαταραχών όσο και επειδή τα εθνικά κοινοβούλια αποτελούν κατ' ουσίαν τους μόνους πειστικούς διαύλους δημοκρατικής έκφρασης και διοχέτευσης διαφωνιών και δυσφοριών.⁶

3. Εθνικοί κατακερματισμοί

Αν μία λέξη διατρέχει και συνοψίζει το εγχείρημα ΕΕ/ΟΝΕ, αυτή είναι η ενοποίηση, με έμφαση στη σφαίρα της αγοράς. Η εικόνα, όμως, που εμφανίζεται τα τελευταία χρόνια είναι ενός κατακερματισμού της κομβικής για την οικονομία αγοράς χρήματος: αυτό αποτυπώνεται στις μεγάλες αποκλίσεις επιτοκίων ανάμεσα στον Βορρά και τον Νότο της Ευρωζώνης, για τους καταθέτες όσο και τους δανειολήπτες. Ως αποτέλεσμα, για παράδειγμα, ένας Ιταλός ξενοδόχος στην Ιταλική πλευρά του Τυρόλου δανείζεται με αισθητά υψηλότερο επιτόκιο από τον ομόλογό του και ανταγωνιστή του λίγα χιλιόμετρα βορειότερα, επί αυστριακού εδάφους. Αντίστοιχες καταστάσεις συναντάμε σε πλείστους άλλους τομείς, όπως λ.χ. ανάμεσα στους βιομηχάνους σε Ισπανία και Γερμανία, δημιουργώντας μεταξύ άλλων συνθήκες άνισου ανταγωνισμού.

Κάτι αντίστοιχο ισχύει βέβαια, με δραματικό τρόπο, και για το κόστος δανεισμού των κρατών, όπως καταδεικνύουν τα διαβόητα spreads. Η πρόσφατη εξέλιξη στην Κύπρο κινδυνεύει να επιτείνει αυτόν τον κατακερματισμό, δημιουργώντας ένα επικίνδυνο προηγούμενο, παγιώνοντας το ήδη υπάρχον κλίμα ανασφάλειας στις οικονομίες του Νότου και θίγοντας ανεπανόρθωτα το «ταμπού» των καταθέσεων. Το παράδοξο και αντιφατικό είναι ότι, την ίδια στιγμή, προωθείται η αποφασισθείσα τραπεζική ένωση που κινείται προς την ακριβώς *αντίθετη* κατεύθυνση: αποσκοπεί στην «επανενοποίηση» του χρηματοπιστωτικού τομέα.

Παράλληλα, έχουμε και έναν αξιοσημείωτο *πολιτικό* κατακερματισμό: ενώ στο παρελθόν ο λεγόμενος «Ευρωπαϊκός Νότος» ένωνε τις φωνές του και τις διαπραγματευτικές του δυνάμεις, διεκδικώντας λ.χ. περισσότερα αναπτυξιακά κονδύλια από τον κοινοτικό προϋπολογισμό, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να συμβαίνει. Οι λόγοι είναι πολλοί και διαφορετικοί: ένας από αυτούς είναι ότι οι προβληματικές χώρες (λ.χ.

Πορτογαλία, Ισπανία) προσπάθησαν επίμονα να διαφοροποιηθούν από την «ιδιαίτερη περίπτωση» της Ελλάδας. Αυτό, σε συνδυασμό με τις *υπαρκτές* ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης, δυσχέραναν μια κοινή γραμμή –με στιγμιαία αναλαμπή τη σύμπλευση Μόντι-Ολάντ, τον Ιούλιο του 2012.

Κατά τα άλλα, η εικόνα είναι περισσότερο ενός «διαίρει και βασίλευε»: ο καθείς διαπραγματεύεται χωριστά «το δικό του μνημόνιο», με την Κύπρο να αποτελεί το τελευταίο τέτοιο παράδειγμα. Υπάρχει, όμως, κάτι βαθύτερο σε αυτόν τον κατακερματισμό του Νότου: ενώ θέματα, όπως λ.χ. οι αναπτυξιακοί πόροι του κοινοτικού προϋπολογισμού, είναι μάλλον απλά/απτά, τα ζητήματα της κρίσης χρέους είναι απείρως πιο περίπλοκα, πιο μεγάλα και εν πολλοίς πρωτόγνωρα. Επιπρόσθετα, δεν μπορούν να «αποσυνδεθούν» και να αποτελέσουν ένα περιορισμένο «παίγνιο» Βορρά-Νότου (όπως συμβαίνει με τους πόρους συνοχής). Τέλος, αρχικά τουλάχιστον, η δεινή κατάσταση στην οποία περιήλθε η περιφέρεια της Ευρωζώνης απαιτούσε την ταχύτερη στήριξη προς αποφυγήν εθνικών χρεοκοπιών: έτσι, τα χρονικά περιθώρια διαμόρφωσης κοινής γραμμής, πολλώ μάλλον η διατύπωση ενός συνεκτικού πειστικού ρεαλιστικού εναλλακτικού σχεδίου, δεν ήταν (ούτε και είναι) εύκολη υπόθεση. Οι αρχικές εικασίες ότι, με την εκλογή Ολάντ, η Γαλλία θα αναλάμβανε έναν τέτοιο «ηγετικό» ρόλο δεν επιβεβαιώθηκαν. Αντιθέτως, ο υπό τη Γερμανία «βόρειος» πυρήνας παρουσιάζεται μάλλον συμπαγής.

4. Ευρωπαϊκοί θεσμοί: αμηχανία και παραλυσία

Οι ευρωπαϊκοί θεσμοί οικοδομήθηκαν, τον τελευταίο μισό αιώνα, σταδιακά, σε συνθήκες οικονομικής μεγέθυνσης, αύξησης του βιοτικού επιπέδου και, το σημαντικότερο ίσως, ψυχολογικής/ιδεολογικής *σύνδεσης* αυτής της μεταπολεμικής ευμάρειας με την Ενωμένη Ευρώπη. Η εκχώρηση εθνικών αρμοδιοτήτων σε υπερεθνικό επίπεδο είχε μια ομαλότητα, ακόμα και αν προσέκρουε πρόσκαιρα σε ποικίλα εθνικά αντανάκλαστα, όπως λ.χ. της Γαλλίας του Ντε Γκωλ ή αργότερα της Βρετανίας της Θάτσερ. Οι αντιδράσεις, εν τέλει, διευθετούνταν και η πορεία ολοκλήρωσης συνέχιζε απρόσκοπτα και έμοιαζε μάλιστα να υπακούει σε κάποια βαθύτερη νομοτέλεια. Είχαμε ένα είδος αυτόματου (αν και απόμακρου) πιλότου. Ο ερχομός του ευρώ ευθυγραμμιζόταν με αυτήν την αντίληψη, ακόμα και αν, για τους πλέον υποψιασμένους, οι εξόφθαλμες ατέλειες του οικοδομήματος θα οδηγούσαν εν ευθέτω χρόνω σε μία κρίση: αυτή όμως, χάρη στη γνώριμη «ευρω-διαλεκτική», θα ξεπερνούσαν και θα είχε μάλιστα ως αποτέλεσμα «περισσότερη Ευρώπη». ⁷ Δεν αποκλείεται η αισιόδοξη αυτή οπτική να δικαιωθεί, εν τέλει: μόνο που ο τοκετός θα είναι επώδυνος, τόσο μάλιστα που η επιτυχία του να τίθεται εν αμφιβόλω.

Τα τελευταία χρόνια, τα θεσμικά όργανα της ΕΕ μοιάζουν όλο και περισσότερο σαν απολιθωμένοι απλοί θεατές

(ενίοτε και σχολιαστές) ενός δράματος που ναι μεν τους αφορά, αλλά όπου οι πρωταγωνιστές βρίσκονται αλλού. Πράγματι, παρατηρείται μια σημαδιακή μετατόπιση του κέντρου λήψης των αποφάσεων στις εθνικές κυβερνήσεις (και, ιδίως επί διδύμου Μέρκελ-Σαρκοζί, στις άτυπες αλλά κρίσιμες διακυβερνητικές διαβουλεύσεις, όπως εκείνη της Ντωβίλ). Η εξέλιξη αυτή οφείλεται σε δύο λόγους: αφενός, όσοι «βάζουν τα λεφτά» για τα ταμεία διάσωσης έχουν και τον πρώτο λόγο. Αφετέρου, η κρίση του ευρώ βρέθηκε αντιμέτωπη με ένα θηριώδες θεσμικό κενό, με αποτέλεσμα την *ad hoc* λήψη μέτρων με συνοπτικές διαδικασίες. Το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, ως πλαίσιο αντιμετώπισης των ζητημάτων της ΟΝΕ (που μεταξύ άλλων προέβλεπε τη «μη διάσωση» κρατών μελών) απεδείχθη εντελώς ανεπαρκές.

Έτσι, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, θεματοφύλακας των συνθηκών και οιονεί «κυβέρνηση» της Ευρώπης, κατέληξε να είναι ένας στενά τεχνοκρατικός οργανισμός: η καθ' ύλην αρμόδια Γενική Διεύθυνση Οικονομικών Υποθέσεων καλείται να διεκπεραιώνει μείζονος σημασίας πολιτικές αποφάσεις στις οποίες ελάχιστα συμβάλλει. Υπάρχουν, εν προκειμένω, ενδείξεις ότι η υπό τον επίτροπο Όλι Ρεν γραφειοκρατία δυσανασχετεί, με τις επιστημονικές-οικονομολογικές επιφυλάξεις της να έρχονται εσχάτως να προστεθούν στους πολιτικούς ενδοιασμούς και στην εύλογη αντίδραση στη θεσμική της περιθωριοποίηση. ⁸

Το άλλο «υπερεθνικό» όργανο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (ΕΚ), ιδίως από τις αρχές του 2013, μοιάζει να ξυπνάει από ένα βαθύ λήθαργο (ίσως εν όψει Ευρωεκλογών το 2014). Με τα αντανάκλαστα όλων των θεσμών που επιδιώκουν να προασπίσουν ή και να αυξήσουν τις αρμοδιότητές τους, αποφάσισε τον Μάρτιο του 2013 να αμφισβητήσει τη μονομερή έμφαση στη λιτότητα, καταψηφίζοντας το Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο 2014-2020 στο οποίο είχαν νωρίτερα συμφωνήσει οι αρχηγοί κρατών. ⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι όλες οι ομάδες συνέκλιναν σε αυτήν τη στάση (Λαϊκό Κόμμα, Σοσιαλιστές, Πράσινοι, Φιλελεύθεροι, Αριστεροί), αν και με διαφορετικό σκεπτικό η καθεμία. Ως προς την υπό διαμόρφωση οικονομική διακυβέρνηση, το ΕΚ προωθεί τροπολογίες που προβλέπουν ότι οι αξιολογήσεις της Επιτροπής για τους προϋπολογισμούς των κρατών μελών θα διασφαλίζουν τις επενδύσεις που δίνουν αναπτυξιακή ώθηση και δεν θα βλάπτουν τους τομείς της υγείας και εκπαίδευσης. Επίσης, το ΕΚ επιθυμεί μελλοντικά να έχει λέγειν στην επίβλεψη των χωρών που βρίσκονται σε καθεστώς μνημονίου. (Ένα είδος «εποπτείας της εποπτείας»). Ενδεικτικό του γενικότερου κλίματος σε αυτό το υποσύνολο της ευρωπαϊκής ελίτ είναι το πρόσφατο βιβλίο που από κοινού εξέδωσαν δύο εμβληματικές μορφές του Ευρωκοινοβουλίου, από τον φιλελεύθερο και τον οικολογικό χώρο, οι Γκι Βέρχοφσταντ και Ντανιέλ Κον-Μπεντίτ. Πρόκειται περισσότερο για κραυγή

αγωνίας, με γενναία δόση βολонταρισμού, παρά για συνεκτική ρεαλιστική πρόταση.¹⁰

Το υπερεθνικό όργανο που εκ των πραγμάτων κερδίζει έδαφος μέχρι τώρα, είναι η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ). Ακόμα και εδώ, όμως, η επίδραση του Βερολίνου στους κόλπους της είναι ευδιάκριτη: οξύμωρο, αν αναλογιστούμε ότι ήταν κατόπιν επιμονής της Γερμανίας, και ακολουθώντας τα πρότυπα της Bundesbank, που η ΕΚΤ απέκτησε καταστατικά μεγάλη ανεξαρτησία, αν και μέσα στο πλαίσιο μιας εξόχως αντιπληθωριστικής φιλοσοφίας. Προσαρμοζόμενος σταδιακά στις επιταγές των καιρών, ο νέος διοικητής της έχει, έστω και δειλά, προχωρήσει σε κατευθύνσεις για τις οποίες η Γερμανία τρέφει μίαν αμφιθυμία, που αντανακλάται ενίοτε στη διαφορετική στάση των δύο Γερμανών που συμμετέχουν στο διοικητικό συμβούλιο της ΕΚΤ. Η αγορά ομολόγων του Νότου ή το κατά πόσον η ΕΚΤ θα προχωρήσει στην τραπεζική ένωση που να πηγαίνει σε βάθος, προσκρούει στις Γερμανικές επιφυλάξεις.¹¹ Το μείζον ζήτημα, βέβαια, είναι κατά πόσο θα οδηγηθεί σε γενναία χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής (περαιτέρω μείωση επιτοκίων, στόχευση υψηλότερου πληθωρισμού, ασθενέστερη ισοτιμία ευρώ): αυτό αποτελεί ένα από τα κεντρικά ζητούμενα για το μέλλον του κοινού νομίσματος – και της ίδιας. Σε τι βαθμό, εν προκειμένω, μπορεί να παρακαμφθεί ο περίφημος στόχος πληθωρισμού 2% με ένα σκεπτικό «μέσου όρου μακράς περιόδου»;¹² Ή μήπως θα απαιτηθεί αναθεώρηση του καταστατικού της ΕΚΤ; Το τελευταίο θα αποτελούσε επίφοβη και χρονοβόρο άσκηση, που θα άνοιγε πάμπολλα θέματα και θεωρείται μάλλον προς αποφυγήν, τουλάχιστον επί του παρόντος.

Οι αποφάσεις του Ιουλίου 2012 έδωσαν ώθηση στην ΕΚΤ: μελλοντική πανευρωπαϊκή εποπτεία της επί των τραπεζών θα μπορούσε να καταλήξει στην εγγύηση καταθέσεων – ιδιαίτερα ευεργετική προοπτική για τις χώρες της περιφέρειας που υπέστησαν/υφίστανται σημαντική εκροή κεφαλαίων. Παρά τη γερμανική υπαναχώρηση, που οδήγησε σε αισθητή μείωση της εμβέλειας της εποπτείας, εάν σημειωθεί πρόοδος στα ζητήματα αυτά, θα πρόκειται για μια «ψηφίδα» στην ασαφή ακόμη και αυτοσχεδιαστική αρχιτεκτονική της διευθέτησης της κρίσης: υιοθετώντας εν προκειμένω τη γνώριμη «νεολεειτουργική» προσέγγιση στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, που θεωρεί ότι μέσα στη λογική των πραγμάτων «το ένα φέρνει το άλλο» θα μπορούσε κανείς να περιμένει μια περαιτέρω ενίσχυση του εποπτικού-παρεμβατικού ρόλου της ΕΚΤ, που να υπερβαίνει τις μέχρι τώρα θεσμικά αποκρυσταλλωμένες αρμοδιότητές της.

5. Πολλαπλές ισορροπίες;

Στις μέρες μας, η πολιτική συναντάται με την οικονομική σκέψη και την «ευρωλογία», στην αναζήτηση λύσης στην παρούσα κρίση. Αλλά ποια είναι αυτή; Μήπως υπάρχουν

πολλές διαφορετικές διέξοδοι; Δανειζόμενοι την έκφραση από υποδείγματα προσφιλή στα μαθηματικά οικονομικά, μπορούμε να αναρωτηθούμε κατά πόσο διαγράφονται *περισσότεροι* του ενός δρόμοι που να εξασφαλίσουν μίαν ευσταθή ισορροπία της ΟΝΕ.

Αναφερόμενοι σε «ευσταθείς» ισορροπίες, προσπαθούμε να αποκλείσουμε εμβλωματικές λύσεις, όπως η ακολουθία σπασμωδικών βραχυπρόθεσμων μέτρων που σημάδεψε την περίοδο 2009-2012, ενίοτε υπό το κλίμα πανικού.¹³ Η έννοια της ευστάθειας περιλαμβάνει, όμως, δύο διακριτές παραμέτρους, που αποτελούν αναγκαία (αλλά όχι ικανή) συνθήκη για τη μακροήμερευση της όποιας διευθέτησης: η μία είναι η αποδοχή από τις αγορές, με το καταλάγιασμα της νευρικότητάς τους, την αποκλιμάκωση των διαβόητων *spreads*, την εμπέδωση της προσδοκίας βιωσιμότητας τόσο της διαχείρισης των δημοσίων χρεών όσο και του κοινού νομίσματος. Η άλλη συνθήκη αφορά σε μία πολύ διαφορετική βιωσιμότητα: την κοινωνική συνοχή, την ουσιαστική καταπολέμηση της ανεργίας (που προϋποθέτει επάνοδο σε μια αναπτυξιακή τροχιά), την πολιτική αποδοχή. Εν ολίγοις, μια αίσθηση αλληλεγγύης.

Να σημειωθεί ότι μέχρι τώρα, οι «επίσημες» συζητήσεις περί του πρακτέου, σε επίπεδο ΟΝΕ-ΕΕ, περιστράφηκαν κατά κανόνα στο πρώτο σκέλος και μόνο στην πρόσφατη (Μάρτιος 2013) σύνοδο κορυφής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου περιελήφθη στα πορίσματα, για πρώτη φορά τόσο emphaticά, το ζήτημα της καταπολέμησης της ανεργίας-ενδεικτικό κάποιας μετατόπισης. Τυχόν «κοινοτικοποίηση» της χρηματοδότησης των ταμείων ανεργίας, θα αποτελούσε σύζευξη κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης, μια και θα σήμαινε μεταφορά πόρων στο Νότο (μια μεταβιβαστική ένωση σε μικρογραφία).

Κατά πόσον αυτές οι δύο αναγκαίες συνθήκες για ευσταθή ισορροπία μπορούν να ικανοποιηθούν ταυτόχρονα; Και, εάν υπάρχουν διαφορετικές «λύσεις» της εξίσωσης, αυτές προφανώς θα αποτυπώνουν διαφορετικούς συσχετισμούς δυνάμεων – σε εθνικό και κοινωνικό επίπεδο. Σε εθνικό επίπεδο έχει συχνά λεχθεί ότι η επιβάρυνση των φορολογουμένων του «Βορρά» για τη διάσωση/ενίσχυση του «Νότου» έχει τα όριά της. Υπό το πρίσμα αυτό, ελλοχεύει μια σύγκρουση των «λαών» αυτών των δύο διαφορετικών ομάδων κρατών. Ωστόσο, όπως έχει προσφάτως τονιστεί, στοιχείο μιας μακρόπνοης λύσης θα μπορούσε να είναι η τόνωση των εισοδημάτων (άρα ενεργού ζήτησης και εισαγωγών) σε χώρες, όπως η Γερμανία, με αύξηση του πληθωρισμού: υπό το πρίσμα αυτό, με την εθνική διάσταση να συναντάει την κοινωνική, αναδεικνύεται όχι τόσο η αντιπαλότητα των λαών, αλλά κάποια συμπληρωματικότητα.¹⁴ Τόσο ο διαφοροποιημένος (υψηλότερος) πληθωρισμός, όσο και η αναδιανομή εισοδήματος (υπέρ της εργασίας) που απορρέει από την κατεύθυνση αυτή μπορεί να γίνει αποδεκτός

από την όποια μελλοντική γερμανική κυβέρνηση, αλλά με κάποια λελογισμένη δοσολογία. Πρέπει εδώ να σημειωθεί πως το θέμα του πληθωρισμού ως «τέρατος προς τιθάσευση» (ακόμα και σε συνθήκες ύφεσης) δεν συνιστά απλώς ιδεοληψία της γερμανικής ελίτ. Έχει και αναδιανεμητικές πτυχές: ως επί χρόνια εμπορικά πλεονασματική χώρα με γηράσκοντα πληθυσμό, η απώλεια αγοραστικής δύναμης λόγω πληθωρισμού σημαίνει απομείωση πλούτου/εισοδήματος για μεγάλες και πολιτικά βαρύνουσες ομάδες.

Η μέχρι τώρα κατεύθυνση στην εξεύρεση λύσης, όπως αποτυπώνεται στο Δημοσιονομικό Σύμφωνο, εστιάζει πρωτίστως στον περιορισμό των ελλειμμάτων και στη στενότερη παρακολούθηση των εθνικών προϋπολογισμών. Τρόπον τινά, προσπαθεί *εκ των υστέρων* να διορθώσει τη χαλαρότητα που χαρακτήρισε την εφαρμογή του Συμφώνου Σταθερότητας (ΣΣ). Πράγματι, υπήρξε υπερβολικά ελαστική και «πολιτικοποιημένη» η τήρηση του ΣΣ, αρχής γενομένης από την περίοδο των γαλλογερμανικών υπερβάσεων (2004) και με κατάληξη-αποθέωση τη γραφειοκρατική εθελοτυφλία του τότε αρμόδιου επιτρόπου Αλμούνια ως προς την Ελλάδα των ετών 2007-2009.¹⁵ Όμως, ακόμα και αν αποδώσουμε εκεί μεγάλο μέρος της ευθύνης της κρίσης, η μελλοντική λύση δεν μπορεί να περιοριστεί στη «διόρθωση» του παρελθόντος. Ο γέγονε γέγονε. Οι έκρυθμες συνθήκες του παρόντος απαιτούν μια πολύ συνολικότερη αντιμετώπιση και να εμπεριέχουν τα προαναφερθέντα στοιχεία, όπως χαλαρότερη νομισματική πολιτική (ΕΚΤ), τόνωση της ζήτησης στο Βορρά, κάποια στοχευμένη ανακατανομή πόρων. Η περιστολή των ελλειμμάτων αποδεικνύεται ότι δεν είναι πανάκεια· αλλά ας μην εξοβελίζεται στο πυρ το εξώτερον απλουστευτικά ως νεοφιλελεύθερη/ γερμανική δογματική εμμονή: τόσο για πολιτικούς λόγους (αποδοχή από τον ευρωπαϊκό Βορρά) όσο και για ουσιαστικούς οικονομικούς λόγους θα αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο μιας μελλοντικής ευσταθούς ισορροπίας.¹⁶ Το ζήτημα είναι περισσότερο θέμα *timing* και *δοσολογίας*. Για παράδειγμα, η γερμανική πλευρά, ακολουθώντας μια τακτική «παιδονόμου» που δίνει έμφαση στην πειθαρχία, αφήνει να νοηθεί ότι, εν ευθέτω χρόνω, και *υπό την προϋπόθεση* ότι έχει επιτευχθεί δραστικός περιορισμός των ελλειμμάτων, μπορεί να αντιμετωπιστεί και το ενδεχόμενο κάποιας αμοιβαιοποίησης του χρέους, λ.χ. υπό τη μορφή ευρωομολόγων. Αλλά πότε; Στη λογική αυτή έχει πλέον προστεθεί, ρητώς ή άρρητα, η μικρο-πολιτική συνιστώσα, που ακούει στο όνομα γερμανικές εκλογές 2013. Πρόκειται για αγώνα δρόμου. Δεν είναι η πρώτη φορά που εισβάλλει στην όλη συζήτηση ο παράγων «χρόνος».

6. Εγχειρίδια και χοιρίδια: Μακροπρόθεσμα είμαστε όλοι νεκροί

Μια από τις πλέον αλλόκοτες παράπλευρες απώλειες, στο επίπεδο των οικονομικών ιδεών, τα τελευταία χρόνια,

αφορά στη σκέψη του Κέυνς. Ο Βρετανός αυτός στοχαστής, με πνεύμα αγγλοσαξονικού πραγματισμού, πρέσβευε αύξηση στις δημόσιες δαπάνες για την καταπολέμηση της ύφεσης και περιορισμό των ελλειμμάτων στην ανοδική φάση του οικονομικού κύκλου. Τα διδάγματά του έχουν δεινοπαθήσει πρόσφατα με ποικίλους τρόπους: ορισμένοι βλέπουν την αντικυκλική κευνσιανική πολιτική μόνον ως προς το σκέλος της ενδεδειγμένης αυξημένης δημόσιας δαπάνης, αποσιωπώντας συστηματικά το δεύτερο σκέλος – που θα έπρεπε να είχε γίνει σεβαστό στην Ελλάδα της προ του 2008 περιόδου. Από την άλλη βρίσκονται όσοι επιδεικτικά αγνόησαν ή υποβάθμισαν τη σημασία των «πολλαπλασιαστών» δηλαδή το απλό γεγονός ότι περικόπτοντας δραστικά δαπάνες και αυξάνοντας φορολογία βαθαίνεις την ύφεση: το μειωμένο ΑΕΠ, εκτοξεύει το κρίσιμο κλάσμα % Χρέους/ΑΕΠ (πολύ περισσότερο εάν έχεις και δραματική μείωση ρευστότητας).

Πέραν όμως αυτών, υπάρχει και η εξόχως επίκαιρη ρήση του Κέυνς ότι «μακροπρόθεσμα είμαστε όλοι νεκροί». Αυτή η σοφή-σαφής υπενθύμιση δεν αφορά μόνο στα ανθρώπινα πλάσματα ως έμβιους οργανισμούς. Έχει εφαρμογή και σε μορφώματα, όπως η ΟΝΕ. Οι πειραματικές ασκήσεις επί τεχνοκρατικού χάρτου στις οποίες επιδίδονται οι πάσης φύσεως αξιωματούχοι προσκρούουν όλο και περισσότερο στις αντοχές της κοινωνίας. Ακόμη και αν, με κάποιαν εγγενή οικονομική νομοτέλεια, ο καθοδικός κύκλος ολοκληρωθεί στο προσεχές μέλλον, ακόμα και αν η γερμανική ηγεσία «προφθάσει» να κάνει τις εκλογές κάτω από τις επιθυμητές γι' αυτήν συνθήκες ευρω-νηνεμίας, δεν είναι καθόλου δεδομένος ο «τέλειος» συγχρονισμός. Ιστορικά, η κοινωνική καχεξία εκδηλώνεται συχνά με χρονική υστέρηση, ενίοτε δε με απρόβλεπτα ξεσπάσματα. Προμηνύματα αυτής παρατηρούνται ήδη με διαφορετικούς τρόπους στην Ελλάδα και την Ιταλία (και εκτός Ευρωζώνης στη διολισθαίνουσα προς ακραίο συντηρητισμό Ουγγαρία).

Τα παραπάνω συντείνουν στο ότι τόσο το περιεχόμενο όσο και η *ταχύτητα* της διευθέτησης της κρίσης της ΟΝΕ οφείλουν να λάβουν υπ' όψη τον όλο και πιο επείγοντα χαρακτήρα των προβλημάτων. Για παράδειγμα, η απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για την καταπολέμηση της ανεργίας πρέπει να μετουσιωθεί τάχιστα σε συγκεκριμένες πολιτικές με απτό αποτέλεσμα σε ευρείες κατηγορίες του πληθυσμού: λ.χ. η απασχόληση νέων σε τομείς της τοπικής κοινωνικής οικονομίας θα μπορούσε να έχει διττά θετικό αποτέλεσμα.¹⁷

7. Ρώσικες κούκλες: ΟΝΕ, Ευρωπαϊκή Ένωση, παγκοσμιοποίηση

Υπάρχει και ένα ευρύτερο πλαίσιο. Το πιο κοντινό σχετίζεται με την ίδια την ΕΕ. Η κρίση του ευρώ τείνει συχνά να επισκιάσει την ύπαρξη της ΕΕ και των εκτός ΟΝΕ εταιρών:

ανάμεσα στις δέκα αυτές χώρες, ορισμένες, όπως η Πολωνία, προσβλέπουν σε προσεχή ένταξή τους στο κοινό νόμισμα· αντιθέτως, η Βρετανία βρίσκεται σε μια τροχιά ευρωσκεπτικισμού που οδήγησε στην απόφαση δημοψηφίσματος περί της παραμονής της χώρας στην ΕΕ (προοπτική που ανατροφοδοτεί τον ευρωσκεπτικισμό). Η σχέση των «εντός» και των «εκτός» ΟΝΕ, τα τελευταία χρόνια, υπήρξε όλο και πιο άβολη, δεδομένου ότι ορισμένες αποφάσεις, όπως λ.χ. περί φορολόγησης των χρηματοπιστωτικών ροών και στενότερης εποπτείας του τραπεζικού-πιστωτικού τομέα θίγουν ιδιαίτερα τη Βρετανία. Διαγράφεται έτσι ως πιθανή προοπτική, εάν και εφόσον η ΟΝΕ επιβιώσει και ενδυναμωθεί, να διαμορφώσει έναν ακόμη πιο ισχυρό σκληρό πυρήνα της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Αποτέλεσμα αυτού θα μπορούσε να είναι μια προϊούσα *de facto* περιθωριοποίηση ή πάντως «δορυφοροποίηση» όσων εταίρων δεν υιοθετήσουν το κοινό νόμισμα. Παράλληλο ζήτημα που ίσως τεθεί μελλοντικά είναι αυτό της ύπαρξης ενός οιονεί μεταβιβαστικού προϋπολογισμού της ΟΝΕ: ποια θα είναι η σχέση του με τον ήδη υπάρχοντα της ΕΕ, που αφορά πρωτίστως την κοινή αγροτική πολιτική και την πολιτική συνοχής;

Στην ευρύτερη παγκόσμια σκηνή, μοιάζει να αναβιώνει μια παλιά ιδέα: αυτή της διατλαντικής ζώνης ελευθέρων συναλλαγών που να απελευθερώνει πλήρως τις εμπορικές ροές με τις ΗΠΑ (και κατ' επέκταση με τον Καναδά και το Μεξικό ως μελών της NAFTA).¹⁸ Ιδιαίτερα προσφιλής στους οικονομικά φιλελεύθερους κύκλους, πρωτίστως δε στη Βρετανία, μια τέτοια προοπτική θα ενισχύσει τους ήδη στενούς δεσμούς της ΕΕ με τη Β. Αμερική, επανακαθορίζοντας την ιδιότητα της Ευρώπης ως τελωνειακής ένωσης και αναγορεύοντας πλέον τη νομισματική ένωση ως βασικό συστατικό της ταυτότητάς της. Σημειωτέον ότι οι διερευνητικές πρώτες συζητήσεις εμπορικής απελευθέρωσης γίνονται με φόντο έναν λανθάνοντα *νομισματικό πόλεμο*, όπου οι δύο όχθες του Ατλαντικού, αλλά και άλλες χώρες όπως η Ιαπωνία, αντιμετωπίζουν την εξασθένιση της ισοτιμίας των νομισμάτων τους ως μέσο τόνωσης των εξαγωγών τους. Αναδύεται, έτσι, η αντιφατικότητα αυτών των διεργασιών, όπου συνυπάρχουν δυνάμεις απελευθέρωσης και προστατευτισμού (συγκαλυμμένου ή απροκάλυπτου) συνδυαζόμενες με συζητήσεις περί αναγκαίας διολίσθησης της αξίας του ευρώ.¹⁹

Η ακόμα ευρύτερη παγκόσμια σκηνή, με την ανάδυση των BRICs (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Κίνα) και άλλων χωρών (Ινδονησία, Βιετνάμ), αλλά και της Αφρικανικής Ηπείρου που μοιάζει σταδιακά να ξυπνάει από λήθαργο και να αναπτύσσεται, θέτει επί τάπητος την οικονομική θέση της δημογραφικά γηράσκουσας Γηραιάς Ηπείρου. Συγχρόνως μεταφέρει την «κλασική» πάλη κεφαλαίου-εργασίας στην Ανατολή, πρωτίστως στην Κίνα, ενώ θέτει το ζήτημα του

ρόλου, της ιδεολογίας και των συμμαχιών της «μεσαίας τάξης» ανά τον κόσμο.²⁰

Ενώ για πολλές δεκαετίες, από την ίδρυση της ΕΟΚ το 1957 και μετά, το ενδο-ευρωπαϊκό εμπόριο αυξανόταν με γοργούς ρυθμούς (ταχύτερους του ΑΕΠ, όσο και του εξωκοινοτικού εμπορίου), η τάση τελευταία τείνει να αντιστραφεί: αυτό πρέπει να αποδοθεί, εν πολλοίς, στη δυναμική είσοδο νέων χωρών (ιδιαίτερα δε της Κίνας) στην παγκόσμια σκηνή. Οι πολιτικές συνέπειες και προεκτάσεις αυτού μπορούν να ιδωθούν ως *διάβρωση* της ευρωπαϊκής ενοποιητικής διαδικασίας από την ισχυρότερη, καθώς φαίνεται, δυναμική της παγκοσμιοποίησης. Η παρούσα κρίση, υπό το φως αυτό, αποκτά άλλες διαστάσεις: αν δεν οδεύουμε προς οριστική διάλυση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μέσα στον ωκεανό της παγκόσμιας οικονομίας, (λ.χ. με τη Γερμανία να στρέφει το εξαγωγικό της ενδιαφέρον στις αναδυόμενες αγορές), η Ευρώπη θα χρειαστεί να σφρηλατήσει την ενότητά της μέσα από ένα άρδην αναθεωρημένο ως προς τη φιλοσοφία του κοινό νομισματικό εγχείρημα: ο Ευρωπαϊκός Νότος προσφέρει στη Γερμανία μια αγορά, αλλά και ένα σχετικά υποτιμημένο νόμισμα για τις παγκόσμιες εξαγωγές της.²¹

8. Υστερόγραφο

Επί του παρόντος, το ευρώ μοιάζει ως εάν να στρέφεται κατά της Ευρώπης: η παλιά σύνδεση Ευρώπης και ελπίδας/προσδοκίας για το αύριο ατονεί και αντικαθίσταται, ιδίως στις νεότερες γενιές, από την ταύτισή της με λιτότητα, ανεργία, ανασφάλεια.²² Το πρόσφατο «κυπριακό δράμα» συμπυκνώνει την κρίση σε μια εκρηκτική σύνθεση, όπου εμφιλοχωρούν το θυμικό, το συμβολικό, το εθνικό και το γεωπολιτικό. Τα γνώριμα στοιχεία ήταν ο ιρλανδικού/ισπανικού τύπου διογκωμένος τραπεζικός τομέας αμφίβολης βιωσιμότητας και η φούσκα στην αγορά ακινήτων.²³ Πέραν των χρήσιμων διδαγμάτων, ως προς τη διαπραγματευτική διαδικασία, αξιοσημείωτος είναι ο πειραματισμός του Eurogroup με καινά δαιμόνια, όπως το κούρεμα καταθέσεων (για να αποφευχθεί η υπερβολική επιβάρυνση του δημοσίου χρέους). Αυτό οδηγεί σε μια νέα αντίληψη περί καταθέσεων ως «επενδύσεων».²⁴ Η βίαιη συρρίκνωση του τραπεζικού τομέα της νήσου, αποτελεί προμήνυμα μιας πανευρωπαϊκής τάσης προς την κατεύθυνση της μείωσης/ρύθμισης της σφαίρας της χρηματοοικονομίας. Ενδεικτικά, ενώ ο «Νότος» δεν αντέδρασε, το πλούσιο Λουξεμβούργο εξέφρασε επιφυλάξεις. Η ιστορία επιταχύνεται, γεννώντας πρωτόγνωρες καταστάσεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Jean-Claude Juncker, Interview: «The Demons Haven't Been Banished», Spiegel Online, 11.3.2013.
- 2 Βλέπε, λ.χ., Wolfgang Münchau, «Die Spur des Geldes: Die Verliererin heißt Angela Merkel», Spiegel Online, 27.2.2013.

- 3 Βλέπε, λ.χ., Philip R. Lane, «Asymmetric Shocks and Monetary Policy in a Currency Union», *The Scandinavian Journal of Economics* 102/4 (Δεκ. 2000)· Sebnem Kalemlı-Ozcan / Bent Sørensen / Oved Yosha, «Asymmetric shocks and risk-sharing in a monetary union: updated evidence and policy implications for Europe», http://ec.europa.eu/dgs/policy_advisers/docs/3_kalemlı_may05.pdf. Για μια πιο επίκαιρη προσέγγιση, με έμφαση σε «συμπεριφορικές» ασυμμετρίες, βλ. Andrea Boltho / Wendy Carlin, «The problems of European Monetary Union: Asymmetric shocks or asymmetric behaviour?», www.voxeu.org, 31.3.2012.
- 4 Βλ. λόγου χάρη, Valentina Pop, «New anti-euro party forms in Germany», *EUobserver.com*, 12.03.13.
- 5 Περί ευρωπαϊκού δήμου, βλέπε λ.χ., Matthew J. Gabel / Christopher J. Anderson, «Exploring the European Demos (or lack thereof): The Structure of Citizen Attitudes and the European Political Space», *CEuS Working Paper*, 2001/4. Για μια πρόσφατη θεώρηση του κινήματος των αγανακτισμένων ως πρόπλασμα ευρωπαϊκού δήμου, βλ Leigh Phillips «European “demos” is being built by accident», *EUobserver.com*, 15.3.2013.
- 6 Βλ. *Economist*, 15.3.2013.
- 7 Βλέπε, λ.χ., την αφήγηση στο κείμενο του Γιάνη Βαρουφάκη: «O Francois στον δρόμο του Francois» (<http://kafeneio-gr.blogspot.com/2012/05/francois-francois.html>).
- 8 Την εικόνα αυτή αποκόμισα από πρόσφατες συζητήσεις με υπαλλήλους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.
- 9 Για την κατάσταση που τείνει να διαμορφωθεί, βλ. Benjamin Fox, «EU Parliament sets pre-conditions for budget talks», *EUobserver.com*, 13.03.13.
- 10 Ντανιέλ Κον-Μπεντίτ / Γκι Βέρχοφσταντ, *Ξύπνα Ευρώπη! Ένα μαυιφέστο για μιαν άλλη Ευρώπη*, Μεταίχιμο, Αθήνα 2013.
- 11 Paul de Grauwe, «Stop this campaign against the ECB», *FT*, 22.10.2012· Jean Pisani-Ferry / André Sapir / Guntram B. Wolff, 2012, «The messy rebuilding of Europe», www.Bruegel Policy Brief, 2012/01.
- 12 Για τη μεθοδολογία, εν προκειμένω, της ΕΚΤ, βλ. «How does the ECB target inflation?», www.ecb.int/pub/pdf/.../ecbwp229.pdf.
- 13 Paul De Grauwe, «Panic-driven austerity in the Eurozone and its implications», www.voxeu.org, 21.2.2013.
- 14 «Breaking a German taboo: Bundesbank prepared to accept higher inflation», *Spiegel*, 12.5.2012. Για μια συνολικότερη θεώρηση, βλ. Πέτερ Μπόφινγκερ, *Επιστροφή στο μάρκο; Η Γερμανία χρειάζεται το ευρώ*, μτφρ. Ελίζα Παπαδάκη, Πόλις, Αθήνα 2012.
- 15 Ιάσων Μανωλόπουλος, *Το ‘επαχθές’ χρέος της Ελλάδας. Τα σαθρά θεμέλια της Ευρωζώνης, η ευθύνη της πολιτικής ελίτ και της επενδυτικής κοινότητας*, μτφρ. Καρολίνα Μέρμηγκα, Μελάι, Αθήνα 2012.
- 16 Marco Buti / Nicolas Carnot, «Fiscal policy in Europe: Searching for the right balance», www.voxeu.org, 14.3.2013.
- 17 Ενδιαφέρον, εν προκειμένω, έχουν οι προβληματισμοί που διατυπώνονται στο Levy Economics Institute. Βλέπε, λ.χ., Δημήτρης Β. Παπαδημητρίου, Συνέντευξη στο ΣΚΑΪ TV, 12.3.2013, και Ράνια Αντωνοπούλου, «Μόνιμο Ταμείο στη μάχη κατά της ανεργίας», *Ελευθεροτυπία*, 17.3.2013.
- 18 «Transatlantic trading», *Economist*, 2.2.2013.
- 19 Βλ. τους προβληματισμούς στο Ian Wishart, «Concerns Growing Over Global Currency Wars», *EuropeanVoicem.com*, 14.02.2013.
- 20 Göran Therborn, «Class in the 21st Century», *New Left Review* 78 (Νοέμ.-Δεκ. 2012).
- 21 Για μια υπερατλαντική αισιόδοξη προσέγγιση, βλ. Fred Bergsten, «Why the Euro will survive», *Foreign Affairs* (Σεπτ.-Οκτ. 2012).
- 22 Timothy Garton Ash, «The Crisis of Europe», *Foreign Affairs*, ό.π.
- 23 Βλ. Paul Krugman, «Cyprus: The Sum of All FUBAR», *New York Times*, 21.3.2013· Γιώργος Ιωαννίδης, «Η κυπριακή αντίφαση και οι πολιτικές συνέπειες του “όχι” για την Ελλάδα», *Capital.gr*, 21.03.2013.
- 24 Επ’ αυτού, βλ. άρθρο του Αντώνη Καρακούση στο αφιέρωμα του *Βήματος της Κυριακής*, 24.3.2013.

εκδόσεις νήσος

Δήμητρα Κατή

Ο γνωσιακός ρόλος της γλώσσας

Το βιβλίο παρουσιάζει θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις του ρόλου της γλώσσας στο νου στις γλωσσο- και γνωσιο-επιστήμες. Υποστηρίζει ότι ο ρόλος αυτός μπορεί να σκιαγραφηθεί εάν τον επιμερίσουμε και κυρίως εάν υπερβούμε τις συνήθεις προσπελάσεις του. Η γλώσσα δεν συνιστά μόνο νοηματοδότηση αλλά και κοινωνική πράξη, ούτε το μοναδικό τρόπο νοηματοδότησης παρότι προνομιακό. Πρόκειται για μια κοινωνικοιστορικά οικοδομημένη «τέχνη» της σκέψης, ένα ιδιόμορφο μέσο ισχυρής ανάπτυξης της εμπειρίας, πάντα όμως γειωμένο στην προγλωσσική αντίληψη, κατανόηση, συγκινησιακή εμπειρία και επικοινωνία. Δεν επαυξάνει δε μόνο τις δυνατότητες της σκέψης αλλά και τις περιορίζει, όπως φαίνεται στο πόσο οι όροι γλώσσα και νους αποκρύβουν ότι τα σχετικά φαινόμενα δεν είναι αυτόνομα, μονολιθικά και στατικά αλλά διαπλεκόμενα εν μέρει, πολύμορφα και δυναμικά.